

YENİSEY YAZITLARINDA GEÇEN UNVANLAR VE UNVAN NİTELEYİCİLERİ

Erhan AYDIN*

Özet:

Yenisey yazıtları, Yenisey Irmağı boyunca bulunan, bugün toplam sayısı 250'ye yaklaşan yazıtlardır. Bu yazıtların neredeyse tamamının ortak özelliği tarihsel olaylardan çok, yazıt kahramanının yaptığı işlerden, neden öldüğünden söz edilip kahramanın ağzından aile bireyelerine, yurda, göğe ve güneşe özlem anlatılmış olduğu için Türk dili uzmanlarının dışındaki araştırmacıların ilgisini çektiği söylenemez.

Bu yazıda elimizde metni bulunan ve giriş bölümünde adları verilen yazıtlardaki unvanlar ve unvan niteleyicileri üzerinde durulmuştur. Tespit edilen unvanlarla ilgili belirtilen görüşlere de değinilmiş, bunlar tarih sırası ile verilmiş olup Türkçe olanlarla ilgili bazı etimolojik öneriler dikkatlere sunulmuştur.

Anahtar sözcükler: Eski Türk yazıtları, Yenisey yazıtları, Güney Sibiryaya yazıtları, unvanlar, unvan niteleyicileri.

Titles and Qualifiers of Titles in Yenisei Inscriptions

Abstract:

Yenisei inscriptions are inscriptions along the Yenisei River having a total number of 250. The common characteristic of almost every inscription is that they mention, rather than historical events, longing for family members, homeland, sky and sun as told from mouth of the hero; as a result, they did not caught the attention of researches apart from scientists on Turkish language.

In this paper, titles and qualifiers of them which are given place in the introduction of the text is available have been analyzed. The view of titles which were identified

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Malatya, erhan.aydin@inonu.edu.tr

before is also mentioned, these are mentioned chronically and some etymologic suggestions related Turkish titles are presented.

Key words: *Old Turkic Inscriptions, Yenisei Inscriptions, Southern Siberia Inscriptions, titles, qualifiers of titles.*

Giriş

Bugün sayısının 250 civarında olduğunu bildiğimiz (Vasilyev 2011: 905) ancak tam olarak kaç tane olduğu konusunda çelişkili bilgiler bulunan Yenisey yazıtları, Moğolistan yazıtları kadar şanslı değildir. Kimi yazıtların nerede oldukları konusunun karışıklığı, bir bölümünün dikildiği yerde bulunması veya koruma altına alınanların da durumlarının çok iyi olmaması ve en önemlisi en azından Türkiye’de yapılan yayınların yok denecek kadar az olması düşünüldüğünde neden Yenisey yazıtlarının Moğolistan yazıtlarına göre daha şanssız oldukları sorusunun yanıtı kendiliğinden verilmiş olur.

Yenisey yazıtları olarak bilinen yazıtların büyük bir bölümü Yukarı Yenisey Vadisi’nde, doğuda Tuva’nın başkenti Kızıl’dan 60 km. uzaklıkta bulunan Sargal-Aksı’dan başlayarak batıda Hemçik Irmağı yakınındaki Şançi kırlarına kadar 200 kilometrelik mesafede toplanmaktadır (Kormuşin 2001: 259). 18. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren keşfedilen Yenisey yazıtları satır sayılarının azlığı ve düzensiz yazılmış olmaları, özellikle Türk dili alanı dışında çalışan bilginlerin ilgisini pek çekmemiştir. Elbette bunun en önemli nedenlerinden birisi bu yazıtların tamamının tarihsiz oluşu ve günümüz mezar taşlarındaki veciz ifadelerle benzeyen kimi kalıplaşmış ibare ve cümleler içermesidir. Ancak yine de Elegest I (E 10), Begre (E 11), Açura (E 26), Altın-Köl I (E 28), Altın-Köl II (E 29), Hemçik-Çırgakı (E 41), Köjeelig-Hovu (E 45), Abakan (E 48) gibi çok satırlı yazıtlardan çeşitli bilgiler elde etmek mümkündür.

Bu makalede aşağıda adları bulunan yazıtlarda tespit edilen unvanlar ve unvan niteleyicileri üzerinde durulmuştur. Tespit edilen unvanların hangi yazıtın hangi satırında geçtiği verilmiş, diğer yazıtlarda geçip geçmediğine değinildikten sonra unvanla ilgili belirtilen görüşler anılmıştır. Türkçe olan unvanlarla ilgili etimolojik değerlendirmelerde bulunulmuştur.

1. Yenisey Yazıtları

1. 1. Numaralandırılmış Yenisey Yazıtları

E 1. Uyük-Tarlak / Uyük-Tarlık

E 2. Uyük-Arjan / Uyük-Arhan / Uyug-Arhan

E 3. Uyük-Turan / Uyug-Turan

E 4. Ottuk-Daş I / Ulu-Kem Ottok Taş / Tuva B Taşı / Tuvinskaya Stela B

- E 5. Barık I / Barlık I
E 6. Barık II / Barlık II
E 7. Barık III / Barlık III
E 8. Barık IV / Barlık IV
E 9. Kara-Sug / Ulug-Kem-Kara-Sug / Ulu-Kem-Karasu
E 10. Elegest I / Eleges I / Elegeş I / Körtle Han
E 11. Begre / Berge
E 12. Aldı-Bel I / Ulug-Kem-Kulı-Kem / Ulu-kem Kulikem
E 13. Çaa-Höl I / Çakul I
E 14. Çaa-Höl II / Çakul II
E 15. Çaa-Höl III / Çakul III
E 16. Çaa-Höl IV / Çakul IV
E 17. Çaa-Höl V / Çakul V
E 18. Çaa-Höl VI / Çakul VI
E 19. Çaa-Höl VII / Çakul VII
E 20. Çaa-Höl VIII / Çakul VIII
E 21. Çaa-Höl IX / Çakul IX
E 22. Çaa-Höl X / Çakul X
E 23. Çaa-Höl XI / Çakul XI
E 24. Haya-Bajı / Haya-Uju / Hemçik Kaya-Bajı / Kemçik Kaya Başı
E 25. Oznaçennaya I / Oznaçennoye
E 26. Oçurı / Açura / Açurı
E 27. Oya
E 28. Altın-Köl I
E 29. Altın-Köl II
E 30. Uybat I
E 31. Uybat II
E 32. Uybat III
E 33. Uybat IV / Uzun-Oba I
E 34. Uybat V / Kara-Kurgan
E 35. Tuba I
E 36. Tuba II / Tes
E 37. Tuba III / Bogatır / Tes Bahadırı
E 38. Ak-Yüs I / Togus-As I / Ak-İyus
E 39. Kara-Yüs I / Kara-Yus I / Kara İyus
E 40. Taşeba / Taşoba
E 41. Hemçik-Çırgakı / Kemçik-Cırgak
E 42. Bay-Bulun I / Minusinsk Müzesi Anıtı / Minusinsk Müzesindeki Bir Yazıt
E 43. Kızıl-Çıraa I / Ulu-Hem / Ulug-Kem
E 44. Kızıl-Çıraa II
E 45. Köjeelig-Hovu / Kejeelig-Hovu
E 46. Telee / Izhim-Telee
E 47. Süci / Suci / Bel
E 48. Abakan
E 49. Bay-Bulun II / Birinci Tuva Yazıtı
E 50. Tuva B / İkinci Tuva Yazıtı
E 51. Tuva D / Üçüncü Tuva Yazıtı
E 52. Elegest II / Elegeş II / Eleges II / Kezelekh-Tagh
E 53. Elegest III / Elegeş III / Eleges III
E 54. Ottuk-Daş III
E 55. Tuva G / Tuva Dikili Taşı
E 56. Malinovka / Malinovki
E 57. Saygın / Borbak-Arığ
E 58. Kezek-Hüree

- E 59. Herbis-Baarı / Oust-Elegest
E 60. Sargal-Aksı / Sarkol-Agzı
E 61. Suglug-Adır-Aksı / Şançı I
E 62. Kanmıldıg-Hovu / Şançı II
E 63. Ortaa-Hem
E 64. Ottuk-Daş II
E 65. Kara-Bulun I
E 66. Kara-Bulun II / Bagıra / Bagır
E 67. Kara-Bulun III
E 68. El-Bajı
E 69. Çer-Çarık
E 70. Elegest IV / İr-Hol'
E 71. Podkuninskaya
E 72. Aldın-Bel II
E 73. İyme I
E 74. Samagaltay
E 75. Kuten-Buluk
E 76. Ayna I / Ayna Parçası I / Zerkalo I
E 77. Ayna II / Ayna Parçası II / Zerkalo II
E 78. Para I / Sikke I / Moneta I
E 79. Para II / Sikke II / Moneta II
E 80. Kemer Takımındaki Bronz Levha (Bellık Köyü)
E 81. Kopön Altın Küp I / Kopyon-Altın Kap I / Altın Şişecik / Altın Sürahi / Zolotoy Sosud I / Zolotaya Butıloçka / Altın-Kumıra I
E 82. Kopön Altın Küp II / Kopyon-Altın Kap II / Altın Şişecik / Altın Küp / Zolotoy Sosud II / Zolotaya Krinka / Altın-Kumıra II
E 83. Uybat VII / Uybat Gümüş Kap
E 84. Ayna III / Ayna Parçası III / Zerkalo III
E 85. Ayna IV / Ayna Parçası IV / Zerkalo IV
E 86. Oçurı'dan Taş Tılsım / Galka Tılsımı / Galka-Talisman
E 87. Taş Ağırşak I / Ağırşak/ Kamennoye Pryaslitse I
E 88. Ağırşak-Damga / Ağırşak-Mühür / Pryaslitse-peçat'
E 89. Övür I / Ovyur I
E 90. Övür II / Ovyur II
E 91. Bedelig Valun / Bedelig Nehir Yatağı Taşı
E 92. Demir-Sug
E 93. Yır-Sayır I / Yur-Sayır I
E 94. Yır-Sayır II / Yur-Sayır II
E 95. Hemçik-Bom I
E 96. Hemçik-Bom II
E 97. Hemçik-Bom III
E 98. Uybat VI / Uybat Sabrası
E 99. Ortaa-Tey
E 100. Bayan-Kol
E 101. Baykalovo
E 102. Arjan I / Arcan I
E 103. Arjan II / Arcan II
E 104. Oznaçennaya II
E 105. Tuva Koleksiyonundaki Levha / Tuva Müzesindeki Dikili Taş
E 106. Çerbi
E 107. Hadınnıg
E 108. Uyuk-Oorzak I
E 109. Uyuk-Oorzak II
E 110. Uyuk-Oorzak III
E 111. Tepsey I

- E 112. Tepsey II
E 113. Tepsey III
E 114. Tepsey IV
E 115. Tepsey V
E 116. Tepsey VI
E 117. Tepsey VII
E 118. Turan I
E 119. Sağlı / Sağlı'daki Balbal Yazıtı
E 120. Tugutüp I / Krasnoyarsk Müzesindeki Dikili Taş I
E 121. Tugutüp II / Krasnoyarsk Müzesindeki Dikili Taş II
E 122. İyme II / İyme Yakınındaki Heykel Duvarı
E 123. Tepsey VIII
E 124. Tepsey IX
E 125. Tepsey X
E 126. Tepsey XI
E 127. Ayna V / Zerkale iz Minusinska
E 128. Ayna Parçası VI
E 129. Ayna Parçası VII
E 130. Ayna Parçası VIII
E 131. Bronz Levha / Bronz Söve Pervazı
E 132. Uybat VIII / Uybat Çaa-Tas Taşı
E 133. Kopön Altın Küp III / Kopyon Çaa-Tas Taşı
E 134. Ust-Sos
E 135. Ust-Kulog
E 136. Mugur-Sargol I
E 137. Kres-Haya
E 138. Kara-Yüs II / Ozernaya

- E 139. Çaptıkov Taşı / Çaptık Taşı
E 140. Mugur-Sargol II
E 141. Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı I / Aymırlıg Kurganından Yay Kaplaması I / Boynuzdan Yay Üzerindeki Yazıt I
E 142. Aymırlıg Kurganından Yay Kılıfı II / Aymırlıg Kurganından Yay Kaplaması II / Boynuzdan Yay Üzerindeki Yazıt II
E 143. Ayna Parçası IX
E 144. Novosyolovo
E 145. Mugur-Sargol III
E 146. -
E 147. Yeebek I
E 148. -
E 149. Yeebek II
E 150. -
E 151. -
E 152. Şançi III / Şançi II
E 153. Alaş I
E 154. Alaş II

1. 2. Numaralandırılmamış Yenisey Yazıtları

- Lisiç'ya I
Lisiç'ya II
Kök Haya
Kunya Dağı Kaya Yazıtı
Beyskoye Köyünden Gümüş Kama
Knışi Köyünden Bronz Ayna Starı
Kamenka Köyünden Bronz Para
Bronz Para-Krasnoyarsk
Devlet Ermitajı'ndan Gümüş Kap

Kulplu Sedyarski Maşrapası	Edegey II
Kulplu Gümüş Maşrapa	Edegey III
Adrianov Koleksiyonundan Bir Yazıt	Çinge
Sargol	Edegey IV
Ozernaya II	Edegey V
Edegey I	Edegey V

2. Yenisey Yazıtlarındaki Unvanlar ve Unvan Niteleyicileri

2. 1. *alp* krş. *alpagu*. 5/2, 10/5, 11/9, 16/1, 26/10, 28/6, 29/2, 31/2, 32/1, 33/2, 38/4, 43/4, 44/1, 44/2, 48/4, 48/5, 48/6, 48/10, 69/1, 71/4, 71/5, 73/1, 143, 147/3, 152/2, Kök Haya/2.

Eski Türk yazıtlarında ‘zor, güç’ gibi bir anlamın (Örn. T 13, 14) yanında unvan niteleyicisi olarak ‘cesur, yiğit savaşçı’ anlamında da kullanılmıştır. Sözcük eski ve orta Türkçede *alp* biçiminde tespit edilmiştir (ED 128a). Runik yazıtlarda *alpagu*, *yılpagut* ‘yiğit savaşçılar’ biçimleri de kullanılmıştır (Tekin 2000a: 237, 259). Eski Uygur döneminde de *alptan* başka *alpagut* ‘yiğit savaşçılar’ da tespit edilmiştir (UW 107). Doerfer ise Mo. *alb* biçiminin Türkçeden ödünçlendiğini düşünür ve Türkçeden Ostyak, Samoyed gibi başka dillere verildiğini kaydeder. Doerfer ayrıca Poppe’nin önerdiği (1960: 85) T. *alp* = Mo. *alban* ~ *alba(n)* ‘Dienst, Untertänigkeit’ ilişkisi için kuşular taşır (TMEN II, No. 526). Clauson herhangi bir etimoloji denemesi yapmaz, Doerfer’e atıfta bulunur (ED 127b-128a). Tekin ise T. *alp* ile Mo. *alba(n)* sözcüklerini ilişkili sayar (2003: 364-365).

Ayrıca krş. DTS 36, VEWT 18, Donuk 1988: 93-94, Gülensoy 2007: 67, Şirin User 2009: 271; Aydın 2011: 155.

2. 2. *alpagu* krş. *alp*. 39/6.

Bang < *alp-a-gu-t* biçiminde bir açılım önerir (1980: 53). Clauson *alpa:-fiilinden alır (ED 128b). Doerfer *alp* ile aynı maddede alıp T. *alp* ‘Held’ ile Mo. *alban* ‘Dienst, Untertänigkeit’ sözcüğünü, kuşulu da olsa, ilişkilendirir (TMEN II, No. 526). Tekin, Orhon Yazıtları’nda tespit edilen *yılpagut* (BK D 31) için Orhon Yazıtları’nda geçen söz başında iki *y* türemesi örneğinden biri olduğunu düşünür, sözcüğün ana Türkçedeki biçimini şu şekilde tasarlar: < *ılpagut < AnaT *ālpagut. Tekin Mo. *albagud* ‘hükümet görevlileri, memurlar’ ile karşılaştırır (1994b: 54). Donuk, T. > Mo. söz eder (1988: 1). Unvana ilk bakışta +*AgU* kolektif eki ile kurulmuş gibi görünse de unvanda çokluk anlamı bulunmadığı için Mo. *albagud* ile ilişkili olduğunu düşünmek

daha doğru olur. Ancak Bang ve Clauson'ın belirttiği *alpa-* fiilinden alınması herhâlde mümkün değildir. Gülensoy ise eT. *ālpagut* > **īlpagut* biçiminde düşünür (2007: 67).

Ayrıca krş. Henning 1938: 555, Gabain 1988: 260, DTS 37, VEWT 18, Şirin User 2009: 309.

2. 3. *apa* 11/2, 18/1, 20/2, 54, 60/2, 126.

Tonyukuk Yazıtı'ndaki *apa tarkan* dikkate alındığında *apa*'nın unvandan çok unvan niteleyicisi olduğu söylenebilir. Gabain kişi adı olarak belirler (1988: 261). *apa* sözcüğü farklı anlamlarda kullanılmıştır. Doerfer'in verdiği örneklere göre Özb. 'ältere Frau, ältere Schwester' anlamı *apa*'nın anlamlarından biridir. Doerfer, sözcüğün unvan olarak kullanıldığı çerçevesinde, Orkun ve Malov'dan örnekler verir (TMEN II, No. 412). Clauson *apa*'nın çok farklı anlamlarda olduğunu belirttikten sonra Tonyukuk Yazıtı'nda geçen (T 34) *apa tarkan* içinse Çinlilerin verdikleri 'başkomutan' unvanını karşılamak için bu unvanın kullanıldığını belirtir (ED 5a-b). DTS de *apa*'nın unvan niteleyicisi olduğu konusunda *apa tarkan*'ı örnek verir (DTS 47). Şirin User unvan niteleyicisi olduğunu düşünür (2009: 271). Yenisey yazıtlarındaki örneklere bakılınca *apa* sözcüğünün unvan niteleyicisi olduğu söylenebilir.

2. 4. *beg* 1/2, 10/6, 17/3, 22/2, 24/5, 24/6, 28/6, 30/5, 32/2, 32/2, 32/9, 32/11, 37/3, 48/2, 48/7, 48/8, 53/1, 59/3, 88/3, 92/1, 96/3, 98/1, 98/1, 98/3, 98/4, 149/1.

Doerfer *beg* unvanıyla ilgili Türkçenin her döneminden çok sayıda örnek verir ve maddenin ilerleyen bölümlerinde diğer unvanlar hakkında bilgi verirken bu unvanlarla *beg* arasındaki ilişki ve eski bozkır halklarında unvanların önemi ve özelliklerine dikkat çekip *baga* unvanıyla ilişkilendirilmesi üzerinde durur. Özellikle Avesta *baga-* eski Farsça *baga-* 'iyi' ve Sogd. *byw* 'sir, lord' sözcüklerinin karşılaştırılmasını değerlendirir. Doerfer *beg* ile eski Türkçe *baga* arasındaki ilişkinin kesin olmadığını, İran dillerindeki *baga-* ile birleştirmenin fazlaca abartılı olduğunu, *Mahrnāmag*'da da geçen ve orta İnanca *bag* 'name of idol; a god' sözcüğünden *beg* biçimine dönüştüğü görüşünün tartışmalı olduğunu hatta böyle olsa bile sözcüğün T. *bag* olması gerektiğini belirtir. Ayrıca T. *beg* ile Mo. *beki* arasında kurulan ilişkiye de değinen Doerfer, öyle olsaydı unvanın Mo. *begi* olması beklenirdi, görüşünü öne sürer ve sözcüğün kökeninin hep başka dillerde aranmasını eleştirir (TMEN II, No. 828). Clauson, Çin. *po* [*bo*] 'the head of a hundred men' ile karşılaştırır (ED 322b). Clauson'ın hareket noktası Giles sözlüğü olup Çince karakterin numarası 9,358 değil 9,348 olmalıdır. Giles, sözü 佰 (No. 9.348) biçiminde verip 'The leader of a hundred men; a centurion' olarak anlamlandırır (Giles 1892: No. 9348). Räsänen, sözcüğün kökeni ile ilgili

görüş belirtmez (VEWT 67). Gülensoy, sözcüğün ünlüsünün uzun olduğunu düşünür: *bēg* (2007: 125).

Ayrıca krş. DTS 91, Donuk 1988: 5-8, Rybatzki 2006: 226-233, Özyetgin 2006, Şirin User 2009: 255-256; Aydın 2011: 156-157.

2. 5. *bilge* 13/4, 24/6, 26/1, 31/1, 32/9, 48/5, 71/5, 48/7.

‘bilge, hakîm’ anlamlarında kullanılan sözcük *bil-* ‘bilmek’ fiilinden *-ga* eki ile kurulmuştur (ED 340a-b), (Erdal 2004: 242-243). Unvan niteleyicisinin katunlar tarafından da kullanıldığına dair yazıtlardan çok sayıda örnek vermek mümkündür. Uygur yazmalarında ise unvandan çok felsefi bir anlam kazandığı görülmektedir. Bunda Budizm ve Maniheizm’in etkisi büyük olmalıdır. Tariat Yazıtı’nda iki yerde *bilige* (Ta K 6, 6) biçiminde yazılmış olup farklı bir anlamı bulunmamaktadır.

Ayrıca krş. TMEN, No. 836, DTS 99, Donuk 1988: 8, Rybatzki 2006: 245, Şirin User 2006: 220-223, Gülensoy 2007: 146, Şirin User 2009: 272-273; Aydın 2011: 157.

2. 6. *bögü* 10/6, 52/2, 108/4.

II. Türk Kağanlığı’nın ikinci kağanı Kapgan’ın Tonyukuk Yazıtı’nda geçen unvanı *bögü*’dür. Çin kaynaklarında ise *Mochuo* 默啜 olarak geçer. Bu biçimin T. *bögü*’yü karşılayıp karşılamadığı tartışılmıştır. Çin. *Mochuo* olarak verilen unvanı *beg çor* olarak değerlendirenler olmuştur (Pelliot 1929a: 206), (Pelliot 1929b: 152), (Csongor 1960: 137), (Bombaci 1971: 111, 117), (Pritsak 1985: 207). Ramstedt’e göre Sino-korece *kap-kwan* sözcüğü ‘the first’, ‘the best’; *kapgan* ise ‘erster khan’ anlamındadır (1951: 65). Beckwith ise Kapgan’ın adını **Bük Çor* olarak kabul eder (1987: 58). Rybatzki, Uygur kağanı *bögü*’den hareket ederek adı *bügü* olarak okur (2000: 223). Dobrovits, *bögü* olarak okur (2005: 180). Doerfer, Far. *bōvā* ‘Schamane’ sözcüğünün Mo.dan geçtiğini düşünür. Mo. *bō’e* < **büye* biçiminin ana Türkçe **bügö* olduğunu önerir (TMEN I, No. 112). Clauson ise unvanın *bögü*: veya *bögö*: olabileceğini söyler ve kimi Mongolistlerin belirttiği Mo. *bō’e* / *böge* ‘a male shaman’ sözcüğünden ödünçlendiğini düşünür (ED 324b-325a). Sertkaya ise Çince yazımın karşılığını *bögö* biçiminde belirler ve *bögü* sözcüğünün kağan unvanının sıfatı olarak kullanıldığını belirtir, ayrıca T. ve Mo. biçimleri verir (1995: 8 ve 105). Choi’ye göre: **bög-* ‘to think’ veya ‘divination tortoise-shell’, Çin. *b’-iuk-kiu*; Kor. *Pok-ku*; Jap. *Puku-ku*, (1992: 85-86).

Ayrıca krş. DTS 116, VEWT 83.

2. 7. *buyruk* 71/4.

Doerfer'e göre unvan 'Reichkanzler, Grosswesir; Befehl' anlamında olmalıdır (TMEN II, No. 815). Clauson, bu unvanın, askerî de sivil de olabileceğini belirler ve *buyur-* fiilinden alır (ED 387a-b). Tekin 'yüksek görevli, kumandan' anlamını verir (2000: 242). İkinci hecedeki ünlü, Brahmi harfli metinlerde *u* ile yazılmış, Hotence metinlerde ise ek *-Uk* biçimindedir (OTWF 231). Unvanı *buyur-* kökünden alan Şirin User de *buyur-* fiilinin *Divanü Lûgati't-Türk'e* gelinceye kadar eski Türkçe metinlerde geçmediğini saptar ve sözcüğü oluşturan *-k* ekinin ise sık kullanılan eklerden olduğunu belirler (2006: 229). 'Komutan' anlamının yanında 'bakan' anlamı da verilen bu unvan, 'kumandan; vekil', 'mühürdar', 'amir' vb. anlamlarıyla karşılanabilir (Şirin User 2006: 227).

Ayrıca krş. DTS 121, VEWT 87, Tekin 1983: 836, Donuk 1988: 11-12, Gülensoy 2007: 189, Şirin User 2009: 257-258, Aydın 2011: 159.

2. 8. *çavuş* 30/3.

Tekin 'yaver, başdanışman, başkumandan, ordu komutanı' anlamlarını verir (2000: 242). Clauson'a göre sözcük *çavuş* biçiminde ve 'army commander' anlamında olmalıdır (ED 399a). Unvan, Türkçenin sonraki dönemlerinde rütbece daha aşağı bir düzeye inmiştir. Kâşgarlı'da 'savaşta safları düzelten ve askeri zulüm etmeye bırakmayan kimse' (DLT IV, 139), Çağ. 'atlı gürz taşıyıcısı; kervan kılavuzu', Har. 'teşrifatçı; atlı gürz taşıyıcısı' (ED 399a), (Şirin User 2006: 225). Kıpçak alanında ise 'padişahın önünde saygı ile bağırın adam' (KTS 47) anlamıyla görülür. Sözcüğün kökeni ve morfolojik açılımıyla ilgili değişik görüşler bulunsa da daha çok *çav* 'ün, ses' sözcüğünden getirilmek istendiği görülmektedir. Ancak Doerfer bu görüşleri reddeder (TMEN III, No. 1055). Şirin User ise sözcüğü *çap-* 'vurmak' fiilinden *-ş* eki ile isim yapıldığına değinip *çap-* fiilinin kavram alanı üzerinde durur (2006: 226-227). Gülensoy'un da *çav* sözünden aldığı anlaşılmaktadır: *çaw+(uş)* (2007: 224).

Sözcüğün kökeni ile ilgili görüş belirtilirken temel sorun, sözcüğün *b* ile mi *v* (*w, β*) ile mi okunması gerektiğidir. *b* ile okunduğunda sözcüğün kökeni *çab-* veya *çap-* (?) fiilinde aranabilir. *v* ile okunduğunda *çav-* fiilinden veya *çav* adından alınabilir. Ad olarak düşünüldüğünde ekin *+Xş* olması gerekir. Erdal isimden isim yapan *+Xş* ekinin daha çok renk adlarına eklenen bir ek olduğunu belirtir ve bu tipte örnekler verir (OTWF 102-103).

Ayrıca krş. VEWT 101, Şirin User 2009: 258, Sims-Williams 2011: 16, Aydın 2011: 160.

2. 9. çigşi (~ çigçi) 13/4, 13/5, 19/1, 24/7, 24/7, 70/1, 113.

çigşi veya *çikşi* ‘prefect’ < Çin. chig-chi. Klasik Çin. chi-chi [jixi] (Bazin 1995: 39). Ramstedt, Sino-korece *çik* ‘Diplom’ olduğunu bildirdikten sonra Çince biçim üzerinde durur (1951: 75). Ecsedy’ye göre ‘vali, yüksek rütbeli askerî komutan’ anlamında olup < Çin. Tz’ü-shih [Cishi] unvanı büyük olasılıkla 7. veya 8. yy. başlarında alınmış olmalıdır (1996: 188). Clauson da Çince den ödünçlendiğini, orta Çince de *ts’yek syi* ‘District Magistrate’ anlamında olduğunu ve Çin imparatoru tarafından bahşedilmiş bir unvan olabileceğini belirtir (ED 417a).

Ayrıca krş. DTS 145, Tekin 1983: 836, Tekin 2000a: 242, Şirin User 2009: 258, Aydın 2011: 160-161.

2. 10. çor 7/1, 14/1, 18/1, 32/8, 35/2, 43/3, 80, 118/1, 137, 147/3, 152/2, 153/2.

Ramstedt, unvanın *çur* mu *çor* mu okunması gerektiği konusunda kararsızdır. Unvanın eski Türkçe metinlerde çok kullanılan bir unvan olduğunu ancak anlamının açık olmadığını belirtir. Sino-korece *çol*, *çor* ‘Krieger’ biçimini verdikten sonra Radloff sözlüğündeki biçimleri ve anlamlarını verir ve Çin. çu, tsu < *çud veya T. *çora* ile ilgili olabileceğini vurgular (1951: 77). Aalto, *çor* için modern İran dillerinden olan Sarigoli’de ‘strong young man’ anlamında olduğunu belirtir (1971: 35). Clauson’a göre unvan Çin kaynaklarında *ço* ile karşılır (ED 427b). DTS’de *çur* olarak alınır (DTS 157). Ölmez ise unvanla ilgili görüşleri andıktan sonra Çince olup olmayacağını tartışır. Eski Türkçedeki Çince ödünçlemeler üzerinde duran çalışmalarda unvanın olup olmadığını, olanlarda ise hangi Çince biçimlerle karşılaştırıldığını ayrıntısıyla verir (1997: 183-184). Zieme’ye göre kökeni açık değildir (2006: 115-116). Brahmi harfli metinlerde sözcüğün ünlüsünün o ile yazıldığı kuşku götürmez bir gerçektir (Zieme 2006: 115-117).

Ayrıca krş. Rybatzki 2006: 320, Şirin User 2009: 258.

2. 11. inal 42/7, 49/2, 45/1

Tonyukuk Yazıtı’nın 31 ve 45. satırlarında *inel* olarak geçen bu unvan niteleyicisi burada Kapgan Kağan (*Mochuo* 默啜)’ın oğlu Fuju 匍俱 Kağan’ın adını belirtmek için kullanılmıştır. İnel Kağan ile ilgili detay için bk. (Togan 2006: 280). < *ina-l* ‘güvenmek, inanmak’ (Clauson 1967: 22). Sertkaya’nın *İni İl* (1976: 397-419) okuyuşunu eleştiren Zieme, hem runik hem de Uygur metinlerinde çok sayıda *Inal* adının geçtiğini ve *Inal*’ın **ina-* fiilinden yapılmış olabileceğini bildirir (1978: 73).

Ayrıca krş. Gabain 1988: 53, DTS 209, 218, Donuk 1988: 16-17, OTWF 287, Gülensoy 2007: 434, Şirin User 2009: 275.

2. 12. inançtı ~ inançu 24/5, 25/5, 26/1, 29/2, 32/15, 63/2, 68/3, 70/1, 70/1, 152/2.

Clauson, *inançu* sözcüğünü *inanç* maddesinde ele alır ve sözcüğün sonundaki *u* fonemi için *ögrünç / ögrünçü* ile karşılaştırır (ED 187a-b). Erdal fiilden isim yapma ekini *-(X)nçU* olarak belirler ve *ögrünçü*, *avinçu* ve *+IXg* ekli *yerinçülüg ~ erinçülüg*, *üzlünçülüg* örnekleriyle karşılaştırır (OTWF 290). *Inal* sözcüğünün tanıklığından hareket eden Erdal'a göre sözcüğün kökünü *ina-* biçiminde varsaymak mümkündür (OTWF 287). Kâşgarlı'nın verdiği *inanç beg* 'inanılan, güvenilen bey' örneğinden hareket edildiğinde sözcüğün unvandan çok unvan niteleyicisi olduğu öne sürülebilir. (DLT I, 133, 206). Ancak sözcük daha çok unvan veya rütbe olarak nitelendirilmiştir. Şirin User de unvan niteleyicisi olduğunu düşünür (2009: 275).

Ayrıca krş. Gabain 1988: 273, Donuk 1988: 17-18, Tekin 1983: 836, Tekin 2000a: 244; Aydın 2011: 162.

2. 13. işvara 32/2, 118/2.

Pelliot, I. Türk Dönemi kağanlarından Sha-bo-luo (*Shabolüe* 沙鉢略) Kağan'ın adından hareket ederek unvanın okunuşunun runik yazıda çok belirgin olmadığını ve *Mahrnāmag*'da *Şpârâ* olarak geçtiğini, Tuna Bulgar hükümdarı *Asparux* adı ile de karşılaştırıp farklı biçimlerde okumanın mümkün olduğunu belirtir (1929a: 211). DTS'de Skr. kökenli olduğu belirtilir ancak unvan olup olmadığı soru işareti ile karşılanır (DTS 220). Clauson, birçok araştırmacının çokluk ekli *işvaras* biçiminden destek olarak sözcüğün İran kökenli olduğunu öne sürdüklerini ancak sözcüğün Skr. kökenli olduğu ve Toharca yoluyla ödünçlendiğini savunur (ED 257a). Ancak Clauson, Toharca biçimi vermez. Ölmez'e göre de Sanskrit kökenlidir < Skr. *Īśvara*. Ölmez'in Wang'dan aktardığı bilgilere göre Toharca biçim TohA. *spār* 'serçe' olabilir. Wang, sözcüğü eski İngilizce *spearwa*, Klasik Moğolca *şibagun* 'kuş', Dagarca *soo / sogo* 'kartal', Mançuca *şibehu* 'kırlangıç' ile karşılaştırır. Ayrıca Çin kaynaklarına göre Türkler cesur ve güçlü kişileri *şbara* diye adlandırır (Ölmez 1997: 184-185). Donuk, unvanın Türkçe olduğunu ve *çapar* sözü ile ilgili olduğunu belirtir, unvanı *v* sesi ile okuyarak İran kökenli saymaya çalışanların olduğunu ve *çap-* 'hücum etmek, saldırmak, çapmak' anlamında bir fiilden yapılmış olduğunu savunur (1988: 18). *Çap-* fiili ve *çapar* adı ile *işbara* veya *işvara* sözcüğü arasında ilişki kurulması dil bilimsel olarak mümkün değildir. *Çap-* fiili için krş. (Şirin User 2006: 226-227).

Ayrıca krş. Sertkaya 2004: 371; Aydın 2011: 162-163.

2. 14. iç sü baş 39/2.

Kara-Yüs I (E 39) Yazıtı'nın 2. satırı şu şekilde okunup anlamlandırılabilir: *iç sü baş aḥlīg ölf[ti]* "İç (hassa) ordu başı Anglıg öldü." Cümlede *iç sü baş*'ın unvan olduğu açıktır ve büyük olasılıkla iç düzenden sorumlu askerî yetkiliden söz ediliyor olmalıdır.

2. 15. *kan* 3/6, 5/2, 10/4, 10/5, 11/9, 13/4, 24/2, 24/7, 25/6, 29/7, 30/4, 32/10, 32/17, 37/1, 38/2, 42/7, 48/2, 52/1, 53/3, 59/6, 61/1, 108/1, 147/4, 149/4.

Moğolca ve Türkçede kullanılan bu unvan için Ramstedt, *kagan* unvanının 'Gross-Khan', *kanın* ise belki daha küçük boylar için kullanılmış olabileceğini ve 'Landrat' veya 'Gouverneur' anlamının verilebileceğini belirtir (1951: 61). Barthold ise *han* unvanının *kağamın* kısaltılmış biçimi olduğunu düşünür (2010: 100 not 3). Clauson, *kagan* ile *kan* unvanları arasındaki ilişkinin karanlık olduğunu belirtir (ED 630a). Doerfer ise *kan* ve *kagan* sözcüklerini aynı maddede ele alır (TMEN III, No. 1161). Şirin User'e göre *kagan* unvanının büzülmüş biçimidir (2009: 127-128). Gülensoy, *T. / Mo. *kagan* > *ka'an* > *kaan* > *kān* > *han* biçiminde bir gelişimden söz eder (2007: 403). *Kagan* ve *kan* unvanları aynı yazıtlarda görüldüğüne göre bu etimoloji doğru olamaz.

Ayrıca krş. DTS 417; Choi 1993: 75; Vovin 2007; Mańczak 2010; Aydın 2011: 163-164 ve 165.

2. 16. köl 25/2.

Unvan niteleyicisinin geçtiği Oznaçennaya I (E 25) Yazıtı'nın 2. satırı şu şekilde okunup anlamlandırılabilir: *küç köl totok esizim e adrıldım* "(Ben) Küç Köl Totok'um. Ne acı! (Sizlerden) ayrıldım." Cümlede de görüldüğü gibi *köl* sözcüğü *totok* unvanının niteleyicisi durumundadır. II. Türk Kağanı Bilge'nin kardeşinin adında da *tëgin* unvanının niteleyicisi olduğu bilinmektedir. Bu unvan niteleyicisindeki ünlünün *o* mu *u* mu olduğu sürekli tartışılmış ve kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmamıştır.

Unvanı ilk okuma önerilerinin daha çok *kül* biçiminde olduğu görülmektedir. *köl* biçiminde okuma gayretlerinin temelinde ise *Dıvanü Lûgati't-Türk*'teki *köl irkin* "aklı göl gibi toplanmış, dolmuş" (DLT I, 108) anlamının yattığı bilinmektedir. Sertkaya'ya göre bunu ilk kez öne süren Necib Asım'dır. Necib Asım'dan sonra Osman Turan da *Çingiz* adı hakkında bilgi verirken sözcüğün T. *teñiz* olduğunu ve Moğollarda kullanılan Dalay Han'dan hareket ederek Bilge Kağan'ın kardeşinin unvanının *köl* olması gerektiğini önerir (Sertkaya 1995: 132). Tahsin Banguoğlu da Kâşgarlı'dan hareket ederek unvanın, eski okuyuş olan *kül* değil de *köl* biçiminde okunması gerektiğini söyler (1958: 102-103). Banguoğlu, "Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine: I. Gültekin" başlıklı

bildirisinde de bu fikrini savunmaya devam eder (1964: 1-4). M. Ölmez, Gültekin adının Türkçeye sokulmasını neolizm örneği olarak görür. Ona göre sözcük *kül* ‘ateş’ ise bugün de *k* iledir. Eğer *köl* ‘göl’ okunacaksa o zaman bu ad *göl* olmalıydı. Yani neden Göltekin değil de Gültekin dendi? Bunun yanında *tëgin* / *tigin* sözcüğünün *k* ile *tekin* okunması büsbütün hatadır (2000: 110). Sertkaya da unvanın *köl* mü *kül* mü okunması gerektiği yönünde yazdığı makalesinde Çince metinlerdeki ifadelerden, Kâşgarlı’dan ve Oğuz Kağan’dan hareket ederek unvanın *köl* okunması gerektiğini düşünür (1995: 133). Unvanın okunuşu ile ilgili iki önemli makaleden söz edilebilir. Bunlar L. Bazin ve Ahmet Temir’e aittir. Bazin *köl* okuyuşunu tercih ederek o güne kadarki görüşleri değerlendirip *ö* ile okur ve gerekçelerini sunar (1981: 7). Temir ise ateş kültüründen hareket ederek *kül* okur ve Mo. *otçigin* ‘ateş prens’ (< *ot tigin) sözcüğüyle ilişkilendirir (1981). Ancak *tëgin/tigin* sözcüğü Moğolcada tek başına kullanılmaz. Ancak *otçigin* biçiminde kullanılır. *çigin* sözcüğünün Moğolcada ‘prens’ anlamında kullanıldığı da bilinmemektedir. Buna karşın Türkçede de *oktan, *oktani, *ottegin, *ottegini biçimleri kullanılmamıştır. G. Doerfer, Ebu’l-Gazi’den naklettiği şu cümle ile *otçiginin* ne demek olduğunu açıklamaya çalışır: *kençäni Mogol otçigin der otçiginniñ ma’nası ot egäsi bolur anıñ üçün özgä oğlanları evläntürüp uzata uzata evdä yaka kençä kalur takı atasınıñ oçakınıñ egäsi bolur kençä ogulnı Mogol ramsında barça oğlanlardın artuk ‘izzat va hurmat kılurlar* (TMEN I, No. 38). Bu görüşün benzeri B. Ya. Vladimirtsov’da da vardır. Ona göre Moğol âdetince, babanın esas mirası küçük oğluna kalır, aile ocağının muhafızı da o olurdu. Bundan dolayı küçük erkek evlada *odçigin* ~ *odjigin* ‘ateş beyi’ denirdi (1987: 78-79). Giraud da *köl* sözcüğünü ‘göl’ olarak anlar (1999: 123).

S. Barutçu ise A. Temir’in T. *kül tegin* Mo. *otçigin* aynılığını etimolojik olarak desteklemeye çalışır ve T. *köny-* ‘yanmak’ fiili ile ilişkilendirir. *köny-* fiilinin **kö-* fiilinden yapılmış olabileceğini öne süren Barutçu *köl* unvanını da *-l* ile yapılmış ad sayar. Sözcüğün bugün *kül* biçiminde kullanılmasını ise ön ünlülü *k* sesinin yuvarlak ünlüleri darlaştırıcı etkisine bağlar (1983: 103-104).

Köl/Kül Tegin’in Çince yazılışı 關特勤 *que teqin*’dir. Ölmez’e göre *que* sözcüğü 關 bugüne değin yayımlanmış eski Uygurca metinlerde tespit edilmemiştir. Ölmez *que* sözcüğünün kullanıldığı Asya dillerinden Koreceden örnek verir ve sözcüğün bugün *gwel* ~ *kwel* olarak kullanıldığını bildirir. Korece *-we-* ise Çince *-u*’ya denk gelir (2011: 632-633).

Bu satırların yazarının da *köl* okumasının temel gerekçesi Mo. *otçigin* ‘ateş prensi’nden hareket ederek T. **kö-* fiiliyle ilişkilendirmek istemesinden kaynaklanmaktadır.

2. 17. *kutlug* 19/1.

Çaa-Höl VII (E 19) Yazıtı'nın 1. satırında geçen cümle şöyledir: *kutlug çigşi ben kadir yagıda*“(Ben) Kutlug Çigşi'yim. Güçlü düşmanda.” Cümledeki *kutlug* sözcüğünü *çigşi* unvanının niteleyicisi olarak düşünmek mümkündür. Sözcük Türkçe *kut* adından +*IUg* ekiyle kurulmuştur. İltiş Kağan'ın Çin kaynaklarında Guduolu 骨咄祿 olarak geçen bu unvanı *kutlug* sözcüğü olmalıdır. Guduolu'nun, *kutlug* sözcüğünün Çince söylenişinden başka bir şey olmaması gerekir.

Ayrıca krş. DTS 473.

2. 18. *külüg* 3/3, 6/2, 7/1, 10/6, 17/1, 20/2; 21/2, 24/5, 44/6, 44/6, 59/3, 70/1, 123, 149/1.

kü ‘ün, şan’ anlamındaki sözcüğe +*IUg* ekinin eklenmesiyle oluşmuş *külüg* ‘ünlü’ sözcüğü ile aynı sözcüktür. Moğolistan'daki büyük kağanlık yazıtlarında da tespit edilen bu unvan niteleyicisinin ‘ünlü’den başka bir anlamının da olması gerekir. Doerfer de *kü* adından alarak ‘vortrefflich’ anlamını verir, T. > Mo. geçtiğini belirtir ve MGT'den örneklerle destekler (TMEN III, No. 1686). Clauson da *kü* ‘famous’ sözcüğünden alır, başka bir açıklama yapmaz (ED 717b-718a).

Ayrıca krş. DTS 326, Şirin User 2009: 277.

2. 19. *öge* (*üge*?) 26/1, 45/1, 45/3, 49/2, 53/1.

Gabain *ög-* ‘övmek’ filinden alır (1988: 51). Clauson *ō-* fiilinden alıp ‘yüksek bir unvan’ olduğunu belirtir ve İslami dönemdeki vezir ile aynı düzeyde olduğunu vurgular (ED 101a-b). F. Altheim'e göre Attila dönemi Hun ordusunun komutanının adının Grekçe biçimi olan *Onegesios*'un *On-iyi-z* (*On-üge-z*) olması gerekir ve bu da *öge* unvanı ile ilgilidir (Donuk 1988: 55-56). Doerfer T. ve Mo. bir unvan diye açıklar ve *üge* biçiminde okur. Doerfer, K. H. Menges'in *öge* okuduğunu ve *ög-* ‘preisen’ filinden aldığını belirtir. Doerfer *öge* mi *üge* mi okunması gerektiğini tartışır ve sözcüğün MGT'de **üge* biçiminde yazıldığını, eğer sözcük gerçekten Avar veya Mo. kökenli ise Pelliot'nun iddia ettiği gibi Mo. *üge* ‘Wort, Rede’ sözcükleriyle ilişkilendirmenin mümkün olmayacağını vurgular (TMEN II, No. 614). Tekin ihtiyatla *ö-* ‘düşünmek’ filinden -*gä* eki ile türetilmiş sıfat olduğunu düşünür (2000b: 83). Gerçekten de sözcüğün yapısı oldukça karışık olup bizce hemen *ö-* veya *ög-* fiilleriyle açıklanabilir görünmemektedir.

2. 20. *sañun* 7/1, 12/1, 24/6, 32/7, 48/3, 52/1, 52/3, 71/4, 92/1, 92/2, 109/3.

Señün < Çin. tsiang-kün [*jiangjun* 將軍] (Bazin 1995: 39), (Tekin 1997: 168). Sözcüğün art veya ön ünlülü olmasının Çince ile ilgisi bulunmamaktadır

(Ecsedy 1996: 190). Clauson'ın Türk ileri gelenlerince üstlenilmiş veya Çin imparatorları tarafından ihsan edilmiş bir unvan olduğunu düşünür (ED 840a-b). Doerfer, Çince adın Türkçeye *señün*, *şañun* ve *şañun* olarak üç farklı biçimde geçtiğini belirtir (TMEN III, No. 1274).

Ayrıca krş. Zieme 2006: 117, Şirin User 2009: 266.

2. 21. *tarkan* 30/3, 32/7, 53/1, 149/1, 152/2, 140/1, 147/3.

Gabain, *şad*, *tigin*, *tarhan* gibi unvanların bilinmeyen Orta Asya dillerinden, özellikle orta İran dillerinden alınmış olabileceğini söyler ve *tarkan* sözcüğünü *tar+han* biçiminde açar (1988: 42 ve 44). Eberhard, *tarkan* unvanı için verdiği Çince yazılışlar listesinde ta-kuan [Daguan] olarak gösterdiği yazılışın son bölümünün kuan olmasından hareket ederek tar-khan olup olmadığını sorgular ve *tar* için 'tarım' veya 'tarla' ile ilgili olabileceğini öne sürer (1945: 323-324). Eberhard'ın bu görüşü Doerfer'e göre gramatikal bakımdan mümkün değildir. (TMEN II, No. 879). Ramstedt, unvan hakkında bilgi verirken T. Haneda'nın Çin. *t'a'yı* eski bir *t'ât* 'Sachverständiger', 'Kenner', 'Expert' olarak belirlediğini ve unvanın çokluk biçimlerinin ise T. *tarkat* ve Mo. *darçat* olduğunu ve sözcüğün Kor. *tal* ile ilgisi olabileceğini, bu unvanın hem Türkçe hem de Moğolcada çeşitli zamanlarda farklı memuriyetleri karşıladığını belirtir (1951: 63-64). Pulleyblank, Xiongnu 匈奴 kökenli olarak belirler ve eski Çin. *dān-γwaγ'ı *tarçan* ile bir tutar (1962: 91). Clauson, Pulleyblank'ın bu önerisini en iyi etimoloji olarak nitelendirir ve sözcüğün *ç* ile ve çokluk biçiminin ise *tarçan(n)t* olması gerektiğini belirler (ED 539b-540a). Doerfer, unvanla ilgili etimoloji önerilerini tek tek anar ve bu görüşler üzerinde kendi görüşlerini belirtir. Örn.: Özellikle Bailey'in ortaya attığı Çince *dāgān* (Karlgren'e göre *ta < d'ât*) *kan < kân* önerisi, Räsänen'in Ramstedt'ten esinlendiği Sinokor. *tar* 'expert' ve *tar-kwan* 'a past-master official, a connoisseur in official work' > T. *tarkan*, Haneda'nın, Çin. *tāt-kuan* ve *guan* > T. *çan* gelişmesi, Gabain'in *tar* sözcüğü ile *burçan*, *teñriken*, *Ötüken*, *Yetiken* gibi sözcüklerdeki +*çAn* eki ile ilişkilendirmesi, Sinor'un *tar-* 'zerstreuen' anlamında bir fiilden almak istemesi gibi etimoloji önerileri üzerinde uzun uzun durur ve sözcükle ilgili şu sonuçlara ulaşır: Sözcüğün Ruanruan 蠕蠕 ve Avar dilinde olup olmadığını bilmediği, *tagşut*, *uruñut*, *şadapıt* sözcüklerinde olduğu gibi *tarkat* biçiminin de +*t* çokluk ekiyle yapıldığının Moğolcada tanıklanmadığı vb. Pelliot ve Menges'in önerdiği gibi unvanın büyük bir olasılıkla Ruanruan kökenli olabileceğini düşünür: Ruanruan *darçan 'Privilegiertes' > Mo. *darkan* ve T. *tarçan* (TMEN II, No. 879). Choi ise unvanın birçok dilde kullanıldığını belirterek unvanı, Kor. *tarho-* ~ *tarku-* 'to heat (a piece of iron, etc.)' ve 'to deal with (person, problem, etc.)' ile ilişkilendirmek ister (2000: 105, 110).

Unvanın çeşitli devrelerde farklı anlamlar taşıdığı bilinir. Örneğin Uygurlarda ‘vekil, nazır’, Oğuzlarda “sübaşından sonra gelen makam sahibinin unvanı”, Hazarlarda hükümdar unvanı vs.

Ayrıca krş. Frye 1951, Ramstedt 1951: 62, Aalto 1971: 35, Tekin 1983: 836, Donuk 1988: 44-45, Gülensoy 2007: 861-862, Şirin User 2009: 267-268.

2. 22. *terken* 10/6, 48/8, 52/2.

Doerfer, ‘Titel für Damen’ olarak açıklar. Ona göre Uygur metinlerinde esasen erkeklere verilen bir unvandır. Daha sonra örneğin Karahanlılarda her iki cins için de kullanılan bir unvan durumundadır. Sonraki dönemlerde kadınlar için kullanılan bir unvan olmuştur. Doerfer, sözcüğün etimolojisinin zor olduğunu ancak *-χαν / -χᾶν < χαν* ‘Herr’ biçiminde açarak *bur+χαν*, *päri+χᾶn* sözcüklerindeki *-χαν / -χᾶn* eki çıkarıldığında geriye *bur* ve *päri* kaldığını, *terken* unvanında da *ter* kalacağını, sözcüğün ise büyük olasılıkla Ruanruan 蠕蠕 kökenli olabileceğini önerir (TMEN II, No. 889). Clauson’a göre kağandan aşağı bir hükümdarlık unvanıdır. Unvan her zaman kadınlar için kullanılmaz ancak unvanın ‘queen’ gibi bir anlamla karşılanabileceğini belirterek Doerfer’e atıfta bulunur. Doerfer’in Kitanlılarda da olduğu yönündeki verdiği bilgi doğru ise *tarkan* unvanının alternatifi olması imkân dâhilindedir ancak bunun erken zamanlarda gerçekleşmiş olabileceğini öne sürer (ED 544b). Unvanın *teñriken* ile ilgili olduğu, özellikle Müslüman Türk devletlerinde kadınlara ait bir unvan olduğu belirtilmiştir (Donuk 1988: 50-51). Gömeç’e göre de unvanın eski biçimi *teñriken*’dir (2010: 112). Ancak *teñriken* ile *terken* sözcükleri aynı dönem metinlerinde tespit edildiğine göre *teñriken*’in *terken* unvanının eski biçimi olması mümkün değildir. Üstelik bu birleştirme Türkçenin ses ve şekil bilgisi kuralları bakımından da uygun değildir. *teñriken* ile *terken* sözcüklerinin tek ortak yanı **+kAn* eki? olmalıdır. S. Solmaz ve P. Sertkaya’nın Kutlughanlı Hanedanlığı’nda kullanılan *terken* unvanını ele alan makalelerinde, unvanın ilk kez Uygurlar zamanında kullanıldığı belirtilir (2011: 303). Bu bilgi açıklanmaya muhtaçtır. Yazarlar Uygur Kağanlığı’nı mı yoksa Buddhist ve Maniheist Uygurları mı kastetmiştir, belli değildir. Unvan, Uygur Kağanlığı yazıtlarında tespit edilmemiştir. Üstelik Yenisey yazıtlarının üçünde kullanıldığına göre, “ilk kez Uygurlar zamanında kullanılmıştır” gibi bir ifade doğru olmaz.

Kâşgarlı, *terken* için “egemen, hükümdar, melik; vilayet üzerine vali olan kimseye karşı hakanların aytasıdır; “kendisine itaat edilen” demektir. Hanlık makamına oturmayanlara bu söz söylenmez.” biçiminde bir anlam verir (DLT I, 376, 441, 442; II, 209). *Kutadgu Bilig*’de ise “kadınlara ait bir unvan” biçiminde açıklanır (Arat 1979: 438).

2. 23. *tëgin* 15/3, 68/17.

Ramstedt, unvanın **teg-* ve **-in* biçiminde tasarlanabileceğini ve Korece *tëk* ‘virtue’, ‘moral excellence’, ‘favour’, ‘kindness’ ile ilişki kurulabileceğini düşünür ve bugünkü Korecede *tëk-këji* ‘Chef’, ‘Führer’, ‘der Verdienstliche’ olarak bilindiğini belirtir (1951: 64-65). Sözcük Moğolcada tek başına kullanılmaz, *otçigin* biçiminde kullanılır. *çigin* sözcüğünün Moğolcada ‘prens’ anlamında kullanıldığı bilinmemektedir. Buna karşın Türkçede de *oktan, *oktani, *ottegin, *ottegini biçimleri kullanılmamıştır (TMEN I, No. 38). Clauson sözcükteki *i* sesinin uzun olabileceğini belirtir. Clauson’a göre “kağanın oğlu veya torununun unvanıdır.” Clauson sözcüğün kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmaz ancak Kâşgarlı’nın verdiği “aslında ‘köle’ anlamında iken sonra hakan oğullarına verilen ongun” (DLT I, 355, 357, 413 vs.) açıklamasının kabul edilemez olduğunu belirtir (ED 483a-b). Krş. *Köl*.

Ayrıca krş. Boodberg 1936: 172, Ramstedt 1951: 64, TMEN II, No. 922, Aalto 1971: 35, Temir 1981, Tekin 1983: 836, Şirin User 2009: 268-269.

2. 24. *totok* 1/2, 6/2, 16/1, 24/6, 25/2, 35/2, 46/2, 48/2, 48/4, 48/5, 48/8, 50/2, 92/2, *totog* 32/12.

‘military governor’ < Çin. tuo-tok, klâsik Çin. tu-tu [*dudu* 都督] (Bazin 1995: 39). Ramstedt unvanın Kor. *totok* olduğunu belirtir (1951: 75). Bu unvan 558’den önce belki de Ruanruan 蠕蠕 tarafından Çin’den ödünç alındı. Unvan Tibetlilere *to-dok*, Soğdlulara *twtwk’n* ve Hotenlilere *tuttü*, *ttättähä*, *ttättähi* biçiminde geçmiştir (Ecsedy 1996: 188), (TMEN II, No. 874). Bailey’e göre unvan, *tu-tu* < *tuo-tuok* biçiminde bir gelişme izlemiş olmalıdır (1951: 24). Unvanın yazıtlardaki anlamı ‘eyalet valisi, yüksek dereceli lider’dir (Ecsedy 1996: 187). Clauson, unvanın Çin. Tu-tu [*dudu*] sözcüğünden ödünçlendiğini ve sözcüğün *tutuk* okunmaması gerektiğini ve bu diğer birçok unvanda olduğu gibi bunun da Çin imparatoru tarafından verilmiş bir unvan olduğunu düşünür (ED 453a). Ayrıca krş. (TMEN II, No. 828 ve No. 874). C. Mackerras’a göre Uygurlarda boy reisi anlamıyla kullanılıyordu (2003: 433). Ramstedt, Çince ödünçleme olduğunu kabul eder ancak *tutuk* biçiminde okur (1951: 75). Sözcüğün *buyruk* gibi kurulmuş olduğunu savunanlar da olmuştur. Örneğin Barutcu Özönder *tutuk* okuyarak ilginç bir açıklama yapar: “Kelime *buyruk* gibi teşkil edilmiş bir kuruluş olmalıdır. “Sınır muhafazasından sorumlu askerî vali” demektir. Çin. *tou tok*, *tu-tu* “askerî vali”, kuvvetle muhtemel ki, çok eski zamanlarda yapılmış Türkçe bir alıntılamadır. Eski Çin hanedanlarının bir kısmının Türk kökenli olduğu iddiası bir yana, esasen Çin tarihinin büyük bir kısmında Çin hanedanlarının sınırlarına yapılan saldırılarda, -eğer saldıranlar Türkler değilse- bu saldırıların çoklukla Türkler tarafından defedildiğini hesaba alırsak, alıntılamanın hangi yönde olabileceğini kabul

etmek kolaylaşabilir” (1999: not 26). Şirin User de T. *tut-* ‘tutmak, yakalamak, ele geçirmek’ fiiline bağlar (2009: 115).

Ayrıca krş. Bazin 1948: 211, Sinor 1988, Togan 2006: 155.

2. 25. *tun* 30/3.

Yalnızca Uybat I (E 30) Yazıtı’nda tespit edilen unvanın geçtiği satır şu şekilde okunup anlamlandırılabilir: *çavış tun tarkan beñüsi tike bértim* “Çavış Tun Tarkan’ın ebedî taşını dikiverdim.” Unvanın önündeki ve arkasındaki sözcükler naşirlerce oldukça farklı okunmuştur. Örneğin: Radloff, *aç budun*, Orkun, *çab şat on*, Malov, *Çab Şatun*. Kormuşin ise *çabış ton* okumuştur. Clauson, *tu:n* sözcüğünü ‘first born’ anlamlandırır ve Radloff’un Türk dillerinden verdiği örnekleri anar. Clauson, Yenisey yazıtlarındaki veriler için daha çok Malov (1952)’u kullandığı için *tun* maddesinde bu örnek bulunmaz, verdiği örnekler sonraki dönemlerdeki biçimlerdir. *Tunyukuk* biçiminde okuyanların temel gerekçesinin *tun* ‘ilk, birinci’ (DLT III, 101) sözcüğü olduğu bilinmektedir. Tekin, *tunyukuk* adının *tun* ve *yukuk* biçiminde iki sözcükten oluşan bir birleşik olabileceğine işaret eder ve *tun* sözcüğünün Türk dillerinde yaşadığına dair örneklerle yer verir (1994a: 25). Tonyukuk adında *tun* olduğunu ileri sürenlerden Sertkaya ise *tony* veya *tuny ukuk* biçiminde okuyarak *tony* veya *tuny* sözcüğündeki *ny* (*ñ*) ünsüzünün parçalanıp *n* ve *y* diye ayrılmış olabileceğini öne sürerek DLT, Özb., Alt., Tel., Hak. *tun*, Tuvaca *dun* biçimlerini örnek verir. *ukuk* bölümünü ise < u - k - uk ‘anlayan, anlamış’ olarak düşünür (2003: 33).

2. 26. *uruñu* 10/5, 10/6, 16/1, 32/15, 62, 110/2, *ur²ıñ<u>* 153/2.

Asıl anlamı ‘savaşçı, muharip’ (Gabain 1988: 305) olan sözcük, unvan olarak da kullanılmıştır (Tekin 1983: 836), (Tekin 2000a: 257). Sözcüğün asıl biçiminin *urun-gu* olduğu daha sonra *uruñu* biçimine dönüştüğü anlaşılmaktadır. Buradan *ur-* ‘vurmak’ (Gabain 1988: 305) fiiline gitmek mümkündür. Ancak eski Türk yazıtlarında ‘vurmak’ anlamından çok ‘yazmak, taşı oyarak yazmak’ gibi bir anlamda kullanılmıştır. Gabain unvanın *urun-* ‘kendi kendine vurmak, vurmak’ fiilinden *-gU* ekiyle kurulduğunu belirtir ve ‘savaşçı’ anlamını verir (1988: 52). Clauson, ‘flag, standard’ anlamını verip T. *urun-* ‘something set up’ fiilinden yapılmış olabileceğini ve Mo. biçimin *oroñğa* olduğunu belirtir (ED 236a-b).

2. 27. *yegen* 5/2, 59/3.

Clauson, açık *e*’li biçimini verir ve kapalı *e*’li biçimini soru işareti ile karşılar ve ‘the son of a younger sister or daughter’ olarak anlamlandırır. Ayrıca Yenisey yazıtlarındaki *yegen*’lerin kişi adı olduğunu düşünür (ED 912b-913a). Sözcük, Yenisey yazıtlarında iki yerde tespit edilmiştir. Bunlar: Barık I (E

5), 2. satır ve Herbis-Baarı (E 59), 3. satır. Barık I (E 5) Yazıtı'nın 2. satırı şu şekilde okunup anlamlandırılabilir: *öz yegen alp turan altı uguş bodunda üç yegirmi altı elim kanım a adrıldım* “(Adım) Öz Yegen Alp Turan'dır. Altı boylu halktan, on üç yurdumdan (?), hanımdan ayrıldım.” Clauson'ın kişi adı dediği, bu yazıtta geçmektedir. Gerçekten de buradaki *yegen* sözcüğü kişi adı olabilir. Diğer yazıt Malov'da olmadığı için Clauson'da yer almaz. Ancak buradaki *yegen*'in unvan niteleyicisi olması gerekir. Herbis-Baarı (E 59), 3: *er atım külüg yegen kañım bodun begiñe ög[e]?* <...> “Erkeklik adım Külüg Yegen'dir). Babam boy beyinin ögesidir <...>.” Moğolistan'daki büyük yazıtlarda da unvan niteleyicisi olarak tespit edilmiştir (Şirin User 2009: 280).

3. Kaynaklar

- AALTO, P. (1971), “Iranian Contacts of the Turks in Pre-Islamic Times”, L. Ligeti (Ed.), *Studia Turcica*, Budapest, 29-37.
- ARAT, R. R. (1979), *Kutadgu Bilig* III, İndeks, Haz.: K. Eraslan - O. F. Sertkaya - N. Yüce, İstanbul, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- AYDIN, E. (2011), *Uygur Kağanlığı Yazıtları*, Konya, Kömen.
- BAILEY, H. W. (1951), “The Staël-Holstein Miscellany”, *Asia Major* (New series) 2/1, 1-45.
- BANG, W. (1980), *Berlin'deki Macar Enstitüsünden Türkoloji Mektupları (1925-1934)*, Türkçeye çev.: Ş. Tekin, Erzurum, Atatürk Ü.
- BANGUOĞLU, T. (1958), “Kâşgari'den Notlar I: Uygurlar ve Uygurca Üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1958, 87-113.
- (1964), “Eski Türkçe Bazı Adlar Üzerine: I. Gültekin”, *X. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler, 1963*, Ankara, Türk Dil Kurumu.
- BARTOLD, V. V. (2010), *Orta Asya, Tarih ve Uygurluk*, Türkçeye çev.: D. A. Batur, İstanbul, Selenge.
- BARUTÇU, F. S. (1983), “Kül Tigin mi? Köl Tigin mi?”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 22, 101-104.
- BARUTÇU ÖZÖNDER, F. S. (1999), “Türk'ler Ne Zaman Bir 'Millet' İdi? I. Ortak Bir Köken Mitleri Vardı: 'Dişi-kurt'tan Türemişlerdi”, *Kök Araştırmalar* 1/2, 65-92.
- BAZIN, L. (1948), “Un Texte Proto-Turc du IVe siecle: Le Distique Hiong-nou du 'Tsin-chou'”, *Oriens* 1/2, 208-219.
- (1981), “Kül Tegin ou Köl Tegin? K. Röhrborn”, - H. W. Brands (hrsg.), *Scholia*, Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde, (Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern), Wiesbaden, Harrassowitz, 1-7.
- (1995), “Pre-Islamic Turkic Borrowings in Upper Asia”, *Diogenes* 43/3, 35-44.
- BECKWITH, C. I. (1987), *The Tibetan Empire in Central Asia: A History of the Struggle for Great Power among Tibetans, Turks, Arabs and Chinese during the Early middle Ages*, Princeton.
- BOMBACI, A. (1971), “The Husbands of princess Hsien-li Bilgä”, L. Ligeti (Ed.), *Studia Turcica*, Budapest, 103-123.

- BOODBERG, P. (1936), "The Language of the T'o-Pa Wei", *Harvard Journal of Asiatic Studies* 1/2, 167-185.
- CHOI, H.-W. (1992), "On the Turkic Shamanic Word Böğü", *Altai Religious Beliefs and Practices*, (33rd PIAC), Budapest, 83-87.
- (1993), "Contacts of Korean and Turkic in the Early Period", *Türk Dilleri Araştırmaları* 3, 73-78.
- (2000), "A Study of the Ancient Turkic 'TARKAN'", *International Journal of Central Asian Studies* 5, 104-111.
- CLAUSON, G. (1967), "Eski Türkçe Üzerine Üç Not", Türkçeye çev.: A. Levendoğlu, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1966, 19-37.
- CSONGOR, C. (1960), "Some Chinese Text in Tibetan Script from Tun-Huang", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 10, 97-140.
- DOBROVITS, M. (2005), "The Great Western Campaign of the Eastern Turks (711-714)", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 58/2, 179-185.
- DONUK, A. (1988), *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- DTS: Nadelyayev, V. M. - D. M. Nasilov - E. R. Tenişev - A. M. Şçerbak (1969), *Drevnetyurkskiy Slovar'*, Leningrad, Nauka.
- EBERHARD, W. (1945), "Bir Kaç Eski Türk Unvanı Hakkında", *Belleten* 9/35, 319-340.
- ECSEDY, H. (1996), "Çin Menşeli Eski Türk Unvanları", Türkçeye çev.: E. B. Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları* 100, 185-193.
- ED: Clauson, G. (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, Oxford University.
- ERDAL, M. (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Leiden, Boston, Brill.
- FRYE, R. N. (1951), "Tarxun-Turxun and Central Asian History", *Harvard Journal of Asiatic Studies* 14/1-2, 105-129.
- GABAIN, A. v. (1988), *Eski Türkçenin Grameri*, Türkçeye çev.: M. Akalın, Ankara, Türk Dil Kurumu.
- GILES, Herbert A. (1892), *A Chinese-English Dictionary*, Shanghai.
- GIRAUD, R. (1999), *Gök Türk İmparatorluğu, İleriş, Kapgan ve Bilge'nin Hükümdarlıkları (680-734)*, Türkçeye çev.: İ. Mangaltepe, İstanbul, Ötügen.
- GÖMEÇ, S. (2010), Terken Unvanı Hakkında, *Türkoloji Dergisi* 17/2, 107-114.
- GÜLENSOY, T. (2007), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Ankara, Türk Dil Kurumu.
- HENNING, W. B. (1938), "Argi and 'Tokharians'", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 9/3, 545-571.
- KORMUŞİN, İ. V. (2001), "Kuzey Tuva Ögök-Turan Vadisi'ndeki Göktürk Anıtları'nın Bazı Özellikleri", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 2000, 257-261.
- MACKERRAS, C. (2003), "Uygurlar", Türkçeye çev.: Ş. Tekin, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul, İletişim, 425-458.
- MALOV, S. Ye. (1952), *Yeniseyskaya pis'mennost' Tyurkov, tekstu i perevodi*, Moskva-Leningrad.

- MAÑCZAK, W. (2010), “Relations entre les titres turcs *qayan*, *qan*, *qayatun*, *qatun*”, E. Mañczak-Wohlfeld - B. Podolak (Eds.), *Studies on the Turkic World*, A Festschrift for Professor St. Stachowski on the Occasion of His 80th Birthday, Kraków, 69-73.
- OTWF: Erdal, M. (1991), *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II*, Wiesbaden, Harrassowitz.
- ÖLMEZ, M. (1997), “Eski Türk Yazıtlarında Yabancı Ögeler (2)”, *Türk Dilleri Araştırmaları* 7, 175-186.
- (2000), “Dil Devrimi Sonrası Ad ve Soyadlarımız”, *Journal of Turkish Studies* 24 (II) (Agâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı II), 107-117.
- (2011), “Eski Uygur ve Çin Kaynakları Işığında Orhon Yazıtları’nda Geçen Yer ve Kişi Adları”, Ü. Çelik Şavk (Ed.), “*Orhon Yazıtları’nın Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl*” Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, C 2, Ankara, Hacettepe Ü Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 629-640.
- ÖZYETGİN, M. (2006), “On the Use the Title ‘Beg’ among the Turks”, *International Journal of Central Asian Studies* 11, 156-170.
- PELLIOT, P. (1929a), “Neuf notes sur des questions d’Asie Centrale”, *T’oung pao* 26, 201-265.
- (1929b), “L’édition collective des ceuvres de wang Kuo-wei”, *T’oung pao* 26, 113-182.
- POPPE, N. (1960), *Vergleichende Grammatik der altaischen Sprachen*, Teil 1. Vergleichende Lautlehre, Wiesbaden.
- PRITSAK, O. (1985), “Old Turkic Regnal Names in the Chinese Sources”, *Journal of Turkish Studies* 9, 205-211.
- PULLEYBLANK, E. G. (1962), “The Consonantal System of old Chinese”, *Asia Major* (New series) 9/1, 58-144.
- RAMSTEDT, G. J. (1951), “Alte türkische und mongolische Titel”, *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 55/2, 59-82.
- RYBATZKI, V. (2000), “Titles of Türk and Uigur Rulers in the Old Turkic Inscriptions”, *Central Asiatic Journal* 44/2, 205-292.
- (2006), *Die personennamen und titel der mittelmongolischen Dokumente. Eine lexikalische Untersuchung*, Helsinki, [e-thesis] [Erişim: 09.03.2011].
- SERTKAYA, O. F. (1976), “Göktürk Tarihinin Meseleleri: ‘İnel Kağan’ mı - ‘İni İl Kağan’ mı?”, *Atsız Armağanı*, İstanbul, 397-419.
- (1995), *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- (2003), “Kâzım Mirşan’a Cevap: *Bilgi (Bilge) Atun Ukuk* Adlı Bir Tarihçimiz Var mı?”, *Orkun* 65, 31-33.
- (2004), “Göktürk Yazıtları’nda Hintçe Unsurlar”, *Zeynep Korkmaz Armağanı*, Ankara, Türk Dil Kurumu, 366-380.
- SIMS-WILLIAMS, N. (2011), “Turks and Other Peoples in the Bactrian Documents”, M. Ölmez - E. Aydın - P. Zieme - M. S. Kaçalın (Yay.), *Ötüken’den İstanbul’a Türkçenin 1290. Yılı (720-2010) Sempozyumu, Bildiriler*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 15-26.

- SINOR, D. (1988), "The Turkic Title *tutuk* Rehabilitated", *Turcica et Orientalia*, İstanbul, Stockholm, Swedisch Research Institute, 145-148.
- SOLMAZ, S. - P. Sertkaya (2011), "Kutlughanlı Hanedanlığı'nda Terkenlik", *Tarihin Peşinde* 3/6, 301-316.
- ŞİRİN USER, H. (2006), "Eski Türkçede Bazı Unvanların Yapısı Üzerine", *Bilig* 39, 219-238.
- (2009), *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Konya, Kömen.
- TEKİN, T. (1983), "Kuzey Moğolistan'da Yeni Bir Uygur Anıtı: Taryat (Terhin) Kitabesi", *Bulleten* XLVI/184, 795-838.
- (1994a), *Tunyukuk Yazıtı*, Ankara, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 5.
- (1994b), "Türk Dillerinde Ön Seste y- Türemesi", *Türk Dilleri Araştırmaları* 4, 51-66.
- (1997), Notes on some Chinese Loanwords in Old Turkic", *Türk Dilleri Araştırmaları* 7, 165-173.
- (2000a): *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara, Sanat Kitabevi.
- (2000b), "İkinci Bay-Bulun (= E 49) Yazıtı", *Türk Dilleri Araştırmaları* 10, 81-90.
- (2003), "Altaic Etymologies: I", E. Yılmaz - N. Demir (Yay.), *Talat Tekin, Makaleler I, Altayistik*. Ankara, Grafiker, 356-375.
- TEMİR, A. (1981), "Türkçe Kül-Tigin ve Moğolca Otçigin Adları Üzerine", K. Röhrborn - H. W. Brands (hrsg.), *Scholia. Beiträge zur Turkologie und Zentralasienkunde*, (Annemarie von Gabain zum 80. Geburtstag am 4. Juli 1981 dargebracht von Kollegen, Freunden und Schülern), Wiesbaden, Harrassowitz, 194-200.
- TMEN: Doerfer, G. (1963-1975), *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, Band I-IV, Wiesbaden, Franz Steiner.
- TOGAN, İ. - G. Kara - C. Baysal (2006), *Eski T'ang Tarihi* (Chiu T'ang-shu), Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- UW: Röhrborn, K. (1977-1998), *Uigurisches Wörterbuch*, Sprachmaterial der vorislamischen Türkischen Texte aus Zentralasien, Wiesbaden, Franz Steiner.
- VEWT: Räsänen, M. (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*, Helsinki, Lexica Societatis Fenno-Ugricae.
- VASILYEV, D. D. (2011), "Güney Sibirya'daki Gök Türk Runik Yazıtlarında Adları Geçen Kişilerin Hayatları ve Kahramanlıkları Hakkındaki Tarihi Bilgiler", Ü. Çelik Şavk (Ed.), "*Orhon Yazıtları'nın Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl*" Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, C 2, Ankara, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 901-910.
- VLADIMIRTSOV, B. Ya. (1987), *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Türkçeye çev.: A. İnan, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
- VOVIN, A. (2007), "Once again on the Etymology of the Title *qayan*", *Studia Etymologica Cracoviensia* 12, 177-187.
- ZIEME, P. (1978), "Materialien zum Uigurischen Onomasticon I", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1977, 71-86.
- (2006), "Hybrid Names as a Special Device of Central Asian Naming", L. Johanson - Ch. Bulut (Ed.), *Turkic-Iranian Contact Areas*, Wiesbaden, Harrassowitz, 114-127.